

ВІДТВОРЕННЯ АНТИЧНИХ РОЗМІРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 80–90-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто відтворення античних розмірів у поетичній творчості вітчизняних поетів останніх десятиліть позаминулого сторіччя. Показано, що українські автори вдавалися до наслідування дактилічного гекзаметра, пентаметра, елегійного дистиха та алкесвої строфи.

Ключові слова: версифікація, метрика, ритміка, ритм, атонація, цезура, гекзаметр, пентаметр, елегійний дистих, алкесва строфа.

Античне віршування завжди привертало увагу, як зарубіжних, так і вітчизняних поетів, які здійснювали переклади з оригінальних творів грецьких та римських авторів, а також наслідували античні розміри. Найчастіше українські митці ХІХ століття за допомогою силабо-тоніки (довгому складові відповідає наголошений, короткому – ненаголошений) вдавалися до відтворення гекзаметра, пентаметра, елегійного дистиха та алкесвої строфи.

Зупинимося детальніше на розгляді наслідування античних розмірів у творах українських поетів останніх десятиріч позаминулого століття.

Античний гекзаметр (від грец. hexametros – шестимірник), за переказами, „...вперше виник у стародавніх Дельфах як розмір священних гімнів у кінці II тисячоліття до н. е. <...> Основу гекзаметра складає дактилічна стопа, яка в квантитивному віршуванні була 4-дольною (4-морною) і нерідко могла змінюватись еквіметричною спондеїчною стопою. Таким чином, античний гекзаметр мав 24-дольний ($4 \times 6 = 24$) об'єм. Проте в античному гекзаметрі лише перші чотири дактилі замінювалися спондеями, п'ята стопа майже завжди була дактилічною, а шоста – каталектичною (усіченою на один склад)...” [11, с. 116]. Саме так відтворював класичний гекзаметр у своїх силабо-тонічних поезіях В. Самійленко.

Уявлення про силабо-тонічний відповідник гекзаметра, переданого „чистим” Д 6, навіває структура його твору „Веселка” (1888). У вірші наявні три дольникові рядки, цезура рухома. Поезія астрофічна і неримована. Фіксуємо чотири атонації на першій стопі, одне зрушення наголосу і один понадсхемний наголос. Усі клаузули жіночі. Про вдало обраний розмір до цього вірша дослідник поетової творчості О. Бабишкін зауважив: „...Самійленкові тут доречно прислужився гекзаметр з його розміреним плином мови, з його спокійно-впевненою констатацією того, що не може бути порушене нічим і ніким, як радісне явище природи – веселка” [1, с. 57]. Ось фрагмент Самійленкового гекзаметра:

Гарна, розцвітлена тишиною веселка півнеба підперла,

*В воду прозору річки спустивши кінці кольористі.
Люба веселко! яка ти хороша! ти – символ надії,
Гляну на тебе і згадую давню першу веселку...*

[14, с. 50].

```

┌○○┌○○┌○○┌○┌┌○○┌○
┌○○┌○○┌○○┌○┌┌○○┌○
┌○○┌○○┌○○┌○┌┌○○┌○
┌○○┌○○┌○○┌┌○○┌○○

```

До наслідування античних метричних розмірів вдався у поетичній творчості Б. Грінченко. Його поезію „Дух і тіло” (1889) кваліфікуємо як відтворення класичного гекзаметра. У цьому випадку фіксуємо шестистоповий дактиль з усіченням у III стопі (дактило-хорей):

*Розумом дужий ти будь і духом незламним великий,
Духові тіло нехай скориться, як богові смертний,
Та не зважайся про те і тіла свого занедбати,
Як що ти хочеш, щоб дух красою велично тишався, –
Правда бо чиста й добро з красою з'єднались щільно:
Хай же і тіло твоє красою, як дух той пишає!*

[6, т. 1, с. 201].

```

┌○○┌○○┌┌○○┌○○┌○
┌○○┌○○┌┌○○┌○○┌○
○○┌○○┌┌○○┌○○┌○ атон.
○○┌○○┌┌○○┌○○┌○ атон
┌○○┌○○┌┌○○┌○○┌○
┌○○┌○○┌┌○○┌○○┌○

```

Подібну форму поет використав також у віршах „Найбільше горе” (1890) та „Вагання” (1891). У цих творах наявна чітка цезура на III стопі. Поезії неримовані, усі клаузули жіночі (за винятком чотирьох чоловічих у „Ваганні”). У творі „Вагання” фіксуємо появу Д 5 у 4-му рядку (5,3%), а також одного дольникового рядка.

До силабо-тонічного відповідника гекзаметра, переданого шестистоповим дактилем, вдалася Леся Українка у поезії „Завітання” (1888). Наведемо початок твору:

*В темну, безсонну ніч, в передсвітню чорну
годину, Д 6
Втомленим очам моїм вельми дивна поява
з'явилась: Д 6
Темно-червонеє світло, неначе той одблиск
пожежі, Д 6
Лихо віщучий, темряву ночі розсунув Д 5*

[16, т. 1, с. 84].

Дослідник Лесиної творчості Б. Бунчук вказав на такі основні ознаки цього вірша у поетеси: „наявність значної кількості 5-стопових рядків (32,5%), змінність цезури і в 6-стопових, і в 5-стопових, і в дактило-хорейних (2-х) дольнико-

вих рядках, значна кількість перенесень” [4, с. 60].

Вірш твору „Весна зимова” (1898) Лесі Українки інтонаційно нагадує її поезію „Завітання” (1888), що, за словами дослідника, є одним „з Лесиних „дериватів” силабо-тонічного відповідника гекзаметра. Основу ритму становлять 6-стопові рядки (40,4%), трохи менше 5-стопових (32%), значно менше – 7-стопових (19%). Одиначними є рядки Д 3 і Д 4” [3, с. 49]. Наведемо перші п’ять рядків твору:

Тихо і тепло, так наче і справді весна.

Небо неначе спалахує часом від місяця ясного світла,

Міняються білі хмаринки то сріблом, то золотом.

Ледве на місяць наплине прозора хмара,

Коло на ній засіяє, мов одсвіт далекий веселки

[16, т. 1, с. 170].

┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○○○┌ Д 5

┌○○○┌○○○┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○○○┌ Д 7

┌○○○┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○┌ Д 5

┌○○○┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○┌ Д 5

┌○○○┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○○○┌ Д 6

Відтворення античних форм у вигляді п’ятистопового дактилю фіксуємо у творі Б. Грінченка „Молоді сльози” (1885):

Дівчина гірко дрібними сльозами так плаче. □

Личко вродливе рум’яне і тишине дівоче

Радістю звикло, здоров’ям і щастям пишати

Звикли всі бачить на йому розкішні троянди. □

Чом же тепер се по йому, блискуча й срібляста,

Тихо сльоза за сльозою на груди спадає?

[6, т. 1, с. 92].

┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○┌

┌○○○┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○┌

┌○○○┌○○○┌○┌||○┌○○○┌○┌

Рядки цього астрофічного неримованого твору відрізняються за місцем розташування цезури. Найчастіше фіксуємо її після 2-го складу III стопи (у 15-ти рядках). В інших випадках цезура постає після 2-го складу II стопи (1-3 рядки), після першого складу II стопи (10-й рядок) та після першого складу IV стопи (16-й рядок). Лише в одному рядку (11-му) фіксуємо атонацію у другій стопі.

Як силабо-тонічний пентаметр можна кваліфікувати структуру Грінченкової поезії „Закоханий” (1887). Цей зразок античного вірша являє собою шестистоповий дактиль з усіченням на 2-му складі III стопи. Твір астрофічний, неримований. Усі клаузули жіночі. Виглядає цей пентаметр так:

Смертні безсмертним богам молотяться, знявши долони

Вгору, і жертви несуть, палють, благаючи ласки

Кожен благає свого бога йому пособити:

Зевса Кроніда, отця смертним усім і безсмертним. ...

[6, т. 1, с. 126]. □

┌○○○┌○○○┌||┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○○○┌||┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○○○┌||┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○○○┌||┌○○○┌○○○┌

До п’ятистопового дактилю Б. Грінченко знову звернувся у вірші „Щастя” (1894) з циклу „З весняних дум”. Поезія астрофічна, неримована, із цезурою на III стопі.

У сегменті античних розмірів вітчизняні поети вдавалися до елегійного дистиха („...антична строфа з двох різних віршів, найчастіше гекзаметра і пентаметра. У гекзаметрі мелодика висхідна, у пентаметрі – низхідна, так що в цілому дистих має завершену інтонаційну (як і логічну) будову. У гекзаметрі цезура рухома, в пентаметрі чітко фіксована і ділить вірш на дві рівні половини. В античній літературі використовувався переважно в елегіях...” [12, с. 175]).

Надзвичайно цікаві силабо-тонічні елегійні дистихи В. Самійленка. Саме ця форма характерна для циклу із восьми поезій „Елегії” I – VIII: I. „Як ви щасливими можете бути й веселими завжди...”, II. „Ті, що нікого не люблять, бо серце глухе в них...”, III. „Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди...”, IV. Восени, V. „П’ятий заснув серед улиці” (всі – 1887), VI. „Все переспівано, все обговорено...”, VII. Поетові, VIII. „Сфер небесних музика повинна густо пречудовно...” (всі три – 1889).

Дослідник поетової творчості М. Чернопиский зазначав: „...Самійленко одним із перших в українській пошевенківській поезії звернувся до цього жанру саме у класичному його вигляді” [14, с. 544 – 545].

Наведемо фрагмент однієї із восьми поетових елегій – III. „Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди...”:

Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди. □

Нащо створився наш світ, нащо і ми живемо? □

Як і від чого все стало, куди наостанку ми дійдем?

Розум ні один людський ще не сказав нам того

[13, с. 46].

┌○○○┌○○○┌||○┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○○○┌||┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○○○┌||○┌○○○┌○○○┌

┌○○○┌○○○┌||○○○┌○○○┌

Цезура у тексті рухома, здебільшого фіксуємо її після другої стопи, або ж вона „розсікає” третю стопу.

Форма п’яти творів І. Франка 90-х років теж навіває уявлення про силабо-тонічну імітацію античних розмірів. Питання про наслідування античних форм у творчості поета розглянув Б. Бунчук. Наведемо розлогу цитату з монографії дослідника: „Силабо-тонічним відповідником елегійного дистиха (специфічно цезурований шестистоповий дактиль) написані поезії „Свічку поставив ти в цер-

кві перед образами, багачу...” (1895), „Вбогому даток ти дав, о багачу, – се добре зробив ти...” (1895), „Серцем молився Мойсей і скорботою Духа цілого...” (1895) та „Сли я здержуся від хліба, проте від гніву не здержуся...” (90-і роки). Ритмічно ці твори відмінні за розташуванням цезури та атонаціями.

- 1 *Свічку поставив ти в церкві перед образами, багачу!*
- 2 *Добре зробив ти: ось бач, ярко та свічка горить*

[17, т. 3, 191].

┌┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌

У першому рядку цезура „розсікає” III стопу після другого складу, й IV стопа атонована.

- 1 *Вбогому даток ти дав, о багачу: се добре зробив ти!*
- 2 *Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи,*

- 3 *Потратували всю ниву убогого твого сусіда,*
- 4 *Що через кривди твої мусить по жebraх іти!*

- 5 *Глухий! Ти Бога здурити гадаєш сим датком мізерним, –*
- 6 *Кривда ж твоя наче грим супроти тебе гримить!*

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌

Цезура у першому рядку ділить III стопу після першого складу, у третьому і п'ятому рядках – після другого. Атоновано I стопу у третьому і четвертому рядках.

- 1 *Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого;*
- 2 *І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиши?”*

- 3 *Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять,*
- 4 *Але я чую аж тут, як твоє серце кричить”*

[17, т. 2, 192].

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌

У першому і третьому рядках цезура розташована після першого складу III стопи. У другому, третьому і четвертому рядках I стопа атонована.

- 1 *Сли я здержуся від хліба, проте ж від гніву не здержуся,*
- 2 *Не чоловік я, а звір!*
- 3 *Адже ж і звір не їсть хліба, – та кров н'є і шарпає тіло,*
- 4 *Так і фальшивий святець, що свого брата чорнить*

[17, т. 2, 485].

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌┌

Крім атонації у другому, третьому і четвертому рядках, фіксуємо додаткові наголоси у II та IV стопах третього рядка. У другому рядку пентаметр „обірваний” на цезурі. Зрозуміло, чому І. Франко

цього вірша у такій формі не друкував” [2, с. 205 – 206].

Серед наслідування античних розмірів фіксуємо також алкеєву строфу („...антична строфа, названа за іменем давньогрецького поета Алкея (близько 600 р. до н. е.). Найпоширеніший її варіант містить так звані Алкеєві вірші, а саме: два одинадцятискладники (одну каталектичну ямбічну і одну каталектичну дактилічно-трохеїчну триподію), один дев'ятискладник (гіперкаталектичний ямбічний диметр) і один десятискладник (акаталектична тетраподія з двох дактилів і двох трохеїв)...” [10, с. 20]. Силабо-тонічний відповідник алкеєвої строфи характерний для поезії І. Франка – „Душа безсмертна! Жить віковично їй!” (1896). За спостереженнями Б. Бунчука, із 15-и строф цього твору лише дві ідеально відповідають схемі силабо-тонічного відповідника – II і IV. Для прикладу наведемо II строфу твору:

*Носити вічно в серці лице твоє,
І знать, що з другим зв'язана міцно ти,
І бачить з ним тебе й томитись –
Ох, навіть рай мені пеклом стане!*

[17, т. 2, с. 171].

○┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌

○┌┌┌┌┌||┌┌┌┌┌┌

○┌┌┌┌┌┌┌

┌┌┌┌┌┌┌┌

Далі науковець зазначає: „В інших строфах фіксуємо від одного до чотирьох пропусків схемних наголосів, що зовсім не позначається на звучанні рядків. Додамо також, що поет ускладнив завдання: у чотирьох строфах – I, IV, XIII, XIV – він заримовує перші рядки” [2, с. 207]. Наприклад:

*Я не дитина, я не лякаюсь мар,
Неначе в'язень з дому тортур і кар*

[17, т. 2, с. 172].

Уявлення про силабо-тонічну імітацію алкеєвої строфи навіває II частина відомого дистиха В. Самійленка „Україні” – „Поки душею я не втонув іще...”. „Левову” частку у творі становлять рядки, укладені чотиринаголосним дольником – 57%. 11% усіх рядків витримані в річищі Дк 5 („Єсть вічність, кажуть, душі безсмертній...” – 1 – 1 – 2 – 2; „Яке ж блаженство, краю коханий мій...” 1 – 1 – 1 – 2 – 1 –; „Котру на небі прямо вбачає він...” 1 – 1 – 1 – 2 – 1 –). Окрім власне дольникових, фіксуємо також власне тактовикові рядки – Тк 3 – 18% і Тк 4 – 3,5%. Рядки з ритмом акцентного вірша з'являються тут спорадично (Акц 3 – 7%). Спостерігаємо також один силабо-тонічний верс, – Я 4 (3,5%) у 5 строфі (3-й рядок: „Чи може бути той щасливим...” ○┌┌┌┌┌┌┌). Наведемо перший катрен твору:

Поки душею я не втонув іще

– 2 – 1 – 2 – 2 Дк 4

В нірвану й тіло ще не розпалося,

1 – 1 – 4 – 2 Акц 3

Я ще можу тебе, Україно,

– 1 – 2 – 1 – 1 Дк 4

Серцем кохати й тобі служити

– 2 – 2 – 1 – 1 Дк 4 [14, с. 59 – 60].

Результати нашої праці увиразнюють та конкретизують загальну картину особливостей віршових форм вітчизняної поезії 80-х – 90-х років ХІХ століття, додають немало нового до розуміння національної версифікації означеного періоду.

Література

1. Бабишкін О. Володимир Самійленко. Літературно-критичний нарис / Олег Бабишкін. – К. : Держлітвидав України, 1963. – 166 с.
2. Бунчук Б. Віршування Івана Франка : моногр. / Борис Бунчук ; [наук. ред. д. філол. н., проф. Мельничук Б. І.]; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2000. – 308 с.
3. Бунчук Б. Трискладові розміри у поетичних творах Лесі Українки 90-х років / Борис Бунчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. / [редкол.: Гуйванюк Н. В., Бабич Н. Д., Герман К. Ф. та ін.]. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 140 : Слов'янська філологія. – С. 46-55.
4. Бунчук Б. Про нерегульовані різнометричні трискладовики у поезії Лесі Українки 90-х років / Борис Бунчук // Біблія і культура : зб. наук. ст. / [редкол.: Нямцу А., Ткач Л., Скаб М. та ін.]. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 4. – С. 57-62.
5. Гаспаров М. Л. Современный русский стих. Метрика и ритмика / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1974. – 487 с.
6. Грінченко Б. Твори : у 2 т. / Б. Грінченко ; [передм. Б. Грінченка]. – К. : 3 друк. П. Барського, 1903. – Т. 1. : Писання. – 500 с.
7. Качуровський І. Метрика : підруч. / І. Качуровський; [гол. ред. М. С. Тимошик, ред. Л. Л. Щербатенко]. – К. : Либідь, 1994. – 120 с.
8. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття : навч. посіб. / Н. В. Костенко. – 2-ге вид., випр. та допов. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – 287 с.
9. Любімова О. Метрика і ритмика поетичних творів Володимира Самійленка (на матеріалі віршів 80-х років ХІХ століття) / Оксана Любімова // Питання літературознавства : наук. зб. / [редкол. : Червінська О. В., Рихло П. В., Гундорова Т. І., Бунчук Б. І. та ін.]. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 81. – С. 155–163.
10. Рихло П. Алкеєва строфа / Петро Рихло // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 20.
11. Рихло П. Гекзаметр / Петро Рихло // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 116–117.
12. Рихло П. Елегійний дистих / Петро Рихло // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 175–176.
13. Самійленко В. Україні : зб. поезій 1884 – 1917 рр. / Володимир Самійленко. – 2-ге вид. – К. : Промінь, 1918. – 152 с.
14. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Володимир Самійленко ; [вступ. ст., упоряд. і прим. М. Г. Чернопиского; ред. тому П. І. Орлик]. – К. : Наук. думка, 1990. – 602, [5] с.
15. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
16. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка; Академія наук УРСР; [редкол.: Є. С. Шаблійовський (голова), М. Д. Бернштейн, М. О. Вишневська та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975 – 1979. – Т. 1: Поезії / [ред. тому А. А. Каспрук ; упоряд. та прим. Н. О. Вишневської]. – 1975. – 448 с.
17. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко ; [редкол.: Є. П. Кирилюк (голова), Б. А. Деркач, Ф. П. Погребенник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986. – Т. 1 / [ред. тому Н. Л. Калиниченко; упоряд. та коментарі М. С. Грицютий, Н. Л. Калиниченко]. – 1976. – 503 с.; Т. 2. / [ред. тому І. І. Бас; упоряд. та коментарі І. І. Баса, В. Я. Герасименка, А. А. Каспрука]. – 1976. – 544 с.

The article deals with the imitation of antique poetic metres in the works of the Ukrainian poets of the latter decades of the nineteenth century. It is shown that the Ukrainian authors resorted to imitations of dactylic hexameter, pentameter, elegiac two-line verse and Alcaic.

Key words: *versification, metrics, rhythmic, rhythm, atony, caesura, hexameter, pentameter, elegiac two-line verse, Alcaic.*

Рассмотрено наследование античных размеров в поэтическом творчестве отечественных поэтов последних десятилетий позапрошлого века. Показано, что украинские авторы обращались к имитации дактилического гекзаметра, пентаметра, элегического дистиха и алкеевой строфы.

Ключевые слова: *стихосложение, метрика, ритмика, ритм, атонация, цезура, гекзаметр, пентаметр, элегический дистих, алкеевая строфа.*